

TOLMINSKA MED KAMENO DOBO IN DANAŠNJOSTJO

Najstarejše podatke o poselitvi ožjega Tolminskega zaenkrat predstavljajo naključno odkrite najdbe drobnih kamnitih orodij in odbitkov z dveh visokogorskih postojank, planine Pretovč pod Mrzlim vrhom in planine Kuhinje pod Krnom. Te dokazujejo obstoj mezolitskega (8000–5000 pred n. št.) lovca visoko nad dolino reke Soče. Navkljub tem najdbam je arheološka podoba Tolminskega vse do bronaste dobe (ok. 1700–900 pred n. št.) še vedno dokaj nejasna. Najstarejši sledovi stalnejše poselitve segajo v sredino in drugo polovico 2. tisočletja pred n. št. V ta čas sodijo tudi ostaline bronastodobne stavbe z Mosta na Soči.

Obdobje največjega razcveta Tolminske davnine odraža bogato gradivo svetolucijske starejše železnodobne kulturne skupine, ki je obsegala Posočje, sosednjo Benečijo in Bohinj in je dobila ime po svojem centralnem naselju na Mostu na Soči – Sveti Luciji. Naselja so bila v 1. tisočletju pred n. št. locirana ob sotočjih rek, na stičiščih dolin, ob poteh do gorskih prelazov (Rut) ali na planotah z dobrim pregledom nad okolico (naselbine na Šentviški planoti). Med temi najdišči ima prav posebno mesto Most na Soči. Tu so obsežna arheološka izkopavanja Goriškega muzeja pod vodstvom Draga Svoljšaka v 70. letih 20. stoletja odkrila največji železnodobni naselbinski kompleks z območja jugovzhodnih Alp. Dvo- in troprostorne hiše pravokotnih oblik so bile grajene v kombinaciji lesa in kamna ter različnih velikosti. Ena od zanimivosti posoške hiše je notranji glinasti omet, pogosto okrašen z geometrijskimi vzorci. Da je v času železnodobne svetolucijske kulture Tolminsko zares cvetelo, nam pričajo najdbe dragocenega uvoženega grškega (skyphos, kylix) in italskega (oinochoe) posodja z Mosta na Soči.

Posočje na prehodu iz starejše v mlajšo železno dobo (4. stoletje pred n. št.) kaže kulturno kontinuiteto. Posebnost mlajše železnodobne Idrijske skupine (poimenovana po najdišču Idrija pri Bači) so bili pogrebni rituali, katerih pglavitna sestavina je bila obredno zvijanje ali uničevanje orožja ter pridajanje poljedelskega in drugega orodja v grobove. Sicer se pogrebne navade Posočanov skozi celotno 1. tisočletje pred n. št. niso bistveno spreminjale. Pokojne so sežigali. Žgana plana grobišča so bila locirana na rečnih terasah (Most na Soči, Koritnica ob Bači, Idrija pri Bači). Izjemo predstavlja najstarejše železnodobno pokopališče v Tolminu, ki je ležalo pod Kozlovim robom. Skupno je bilo v Posočju raziskanih že približno 9.000 grobov, od teh samo na Mostu na Soči okrog 7.000.

Rimski imperij je več kot pol tisočletja narekoval zgodovino velikemu delu Evrope, tudi Posočju in Tolminskemu. Rimljani so s Posočani trgovali že v 2. stol. pred n. št., od srede 1. stol. pred n. št. pa je bil del zahodnoslovenskega območja že priključen rimskemu imperiju. Jugovzhodno alpsko območje je bilo za Rimljane zanimivo zaradi rudnega bogastva, predvsem kvalitetne železove rude, iz katere so izdelovali cenjeno noriško jeklo.

Rimljani so svojo naselbino uredili tudi na območju Mosta na Soči. Stavbe so zaradi drugačnega načina gradnje (kamen, malta) močno pridobile na velikosti. K bogatejšim enonadstropnim hišam je sodilo tudi zaprto dvorišče – atrij. Imena naselbine ne poznamo, svoj višek pa je doživela v 3. in 4. stoletju, kar je bilo pogojeno z izgradnjo poznoantičnega

obrambnega sistema, katerega del je bila tudi zapora v bližnji Koritnici ob Bači. Prebivalci tega naselja so umrle pokopavali na vzhodnem delu naselbinskega območja. Arheološke raziskave so v 80. letih 20. stoletja odkrile več kot 160 rimskih žganih in skeletnih grobov. Večstoletna tradicija pokopavanja na prostranem grobišču levega brega Idrijce pa s tem ni bila dokončno izrinjena. To dokazujejo skeletni in več žganih grobov, izkopani med zaščitnimi raziskavami med leti 2000 in 2002.

Dinamično obdobje velikih premikov ljudstev (Huni, Alani, Vzhodni in Zahodni Goti, Langobardi) zajema čas od 4. do 6. stoletja, ko postopno propada rimska država in se uveljavlja krščanstvo. Težišče poselitve se je premaknilo na višja, naravno bolj zaščitena območja, kot npr. Tonovcov grad nad Kobaridom in morebitna naselbina na Selcah nad Zatolminom. Zagotovo je bil tedaj poseljen tudi pomol med Sočo in Idrijco, kar nakazujejo grobovi z desnega brega Idrijce ter nove najdbe z Repelca na levem bregu Idrijce. Zgodnji srednji vek (ok. 600–1000) povezujemo z naselitvijo Slovanov, ki so ob koncu 7. stoletja že dosegli sotočje Soče in Idrijce.

Zgodnjesrednjeveško poselitev Tolmina izpričujejo grobne najdbe ketlaške kulture pri cerkvi Sv. Urha (9.–11. stoletje), ki kažejo tudi na navezave s sredozemskim svetom. Tolmin se kot kraj v listinah omenja med leti 1063–1068. Prva omemba Tolminskega tako v pokrajinskem kot upravnem oziru je iz leta 1192. To je hkrati prva znana omemba gastaldije na slovenskih tleh. Točen čas prihoda Tolminskega pod oglejski patriarhat ni popolnoma jasen. Pod njihovo oblastjo je bilo do konca dvajsetih let 15. stoletja. Sedež gastaldije je bil v Tolminu.

Posebnost predstavlja območje Ruta v Baški grapi, kamor je oglejski patriarh v 13. stoletju naselil nemške kmete. Tu se je oblikovala upravna enota rihtarija, kjer so imeli prebivalci določene privilegije. Od 13. stoletja je imel na Doru v Tolminu patriarh svoj dvorec, boril se je tudi za tolminski grad, omenjen že v 12. stoletju. Zaradi strateško pomembne lokacije naselja in gradu so se v 13. in 14. stoletju zanj potegovali goriški grofje, mesto Čedad, Benečani in nazadnje Habsburžani. Med leti 1410 in 1420 so Benetke zasedle skoraj vso patriarhovo državo in tudi Tolminsko je prešlo pod njihovo upravo. Po vojni s habsburžani (1508–1514, 1516) je s pogodbo v Wormsu leta 1521 Tolminsko za štiri stoletja prišlo pod avstrijsko oblast. Slabi pogoji življenja, naravne nesreče, močnejša potresa 1348 in 1511, neprestane menjave zemljiških gospodov in slabo ravnanje s podložnimi kmeti, so že ob koncu 15. stoletja botrovali k kmečkemu uporništvu. To je bilo intenzivnejše v 17. stoletju, zaključilo pa se je s t. i. velikim tolminskim kmečkim uporom leta 1713. Upor, ki so ga začeli Tolminci, je bil prvič usmerjen proti državni oblasti. Svoj krvavi epilog je dočkal 20. do 21. aprila leta 1714 z usmrčitvijo enajstih upornikov. Položaj kmetov so deloma izboljšale šele reforme Marije Terezije in Jožefa II v 18. stoletju in zemljiška odveza v 19. stoletju. Več kot dvestoletno habsburško vladavino so za kratek čas prekinili Francozi (1797, 1805, Ilirske province 1809–1813).

Čeprav ima Tolmin kot kraj dolgo tradicijo pa je dobil status trga šele leta 1820. V šestdesetih letih 19. stoletja se je razmahnilo slovensko narodno politično gibanje, ki se je odražalo v ustanavljanju čitalnic ter organiziranju množičnih političnih in kulturnih zborovanj na

prostem, imenovanih Tabori. Čitalnica v Tolminu (1862) je bila prva na Goriškem, druga na Primorskem in peta na slovenskem ozemlju. Leta 1870 je bil v Tolminu eden prvih večjih taborov na Primorskem, katerega se je udeležilo okrog 8000 ljudi. Čitalnice in ustanavljanja različnih društev so močno vplivale na življenje Tolmincev.

Leta 1906 je potekalo v Tolminu veliko narodno slavlje, ki se ga je udeležila velika množica ljudi. Istega leta je skozi skoraj 7 km dolg predor v Podbrdu in po Baški grapi do Mosta na Soči prispel prvi vlak. Prav ta železnica je, ko se je razplamtel boj na soški fronti, na Tolminsko pripeljala številno vojaštvo takratne Avstro-Ogrske monarhije. Prva svetovna vojna je prekinila bogato družabno in društveno življenje. Začrtana je bila nova meja, ki je prebivalce Posočja pustila na drugem bregu. Fašistično nasilje je počasi rojevalo organiziran odpor in ustanovitev ilegalne organizacije TIGR (1927). Člani, delujoči v tajnih celicah, so organizirali številne akcije. Na Tolminskem je imela veliko pristašev in mnogi njeni voditelji so bili prav od tod. Aprila 1941 se je pričel napad italijanske armade na slovenski del Kraljevine Jugoslavije. Narodnoosvobodilno gibanje je imelo na Primorskem množično podporo. Prelomni dogodek je za slovensko primorje pomenila kapitulacija Italije 8. septembra 1943. Vojne, ki je terjala številne tragične usode posameznikov, družin in vasi je bilo 1945. leta konec. Boj za pravične meje se je nadaljeval, ko je bila določena razmejitvena črta znotraj Julijske krajine (conca A z Zavezniško vojaško upravo in conca B z Jugoslovansko vojaško upravo). Reka Soča je postala mejnik. Razdelitev je veljala do priključitve Posočja matični domovini septembra 1947. Še vedno je bila prisotna napetost ob meji, ki so jo umirili šele Osimskimi sporazumi (1975).

Prva povojna leta označuje hitra industrializacija, ki je pospešila odseljevanje ljudi iz hribovskih vasi, z ljudmi pa se je večkrat poigrala tudi narava (povodnji 1925, obilne snežne padavine leta 1952, neurje 1960, potresa 1976 in 1998).

Tudi Posočani smo dočakali uresničitev svoje lastne države Republike Slovenije, žal pa naš skrajno zahodnoslovenski prostor s svojstvenim načinom življenja, visoko starostno strukturo prebivalstva in opuščanjem kmetij doživlja nove spremembe.

AVTORJA:

mag. Damjana Fortunat Černilogar

Miha Mlinar